

Jere Kyyrö

MANNERHEIM TOISIN SILMIN

Toiseus, ritualisaatio, symbolit ja yhteisö *Suomen marsalkka* -mediakiistassa

¹ *Suomen marsalkan* tuotantotiimissä oli mukana myös Ken Saan, joka oli ollut teke-mässä kesken jäänyttä uusintaversioita Arvo Kruusementin elokuva-klassikosta *Kevät* (1969) Keniassa.

² Aihetta on esitellyt jour-nalismikritiikin kannalta kattavasti Esa Väli-verro-nen (2013). Aineistome ovat pääosin samat, mutta painotuksemme ja lähestymistapamme poikkeavat toisistaan. Huomioni kiinnittyy journalististen käytän-töjen arvioinnin sijaan siihen, miten ritualisaa-tion tilassa symboleja manipuloimalla pyritään konstruoimaan yhteisöjä.

³ Tässä tapauksessa monimediaprojektin tekijöiden ja projektista raportoineiden toimit-tajien.

Tässä artikkelissa tarkastellaan Suomen marsalkka -monimediaprojektia ja sen herättämää mediahuomiota. Tutkin, miten ritualisoitunutta Suomi-kuva-a pyrittiin projektissa purkamaan suodattamalla sitä Kenian edustaman toiseu-den kautta ja miten projekti otettiin mediassa vastaan. Tarkastelen minkälaisia suhteita "meidän" ja "muiden" välille rakennettiin keskustelussa hyödyntäen toiseuden tutkimuksen ja rituaalitutkimuksen näkökulmia.

Elo-syyskuussa 2012 suomalaisessa mediassa puhutti Erkki Lyytisen johtaman tuotantotiimin Keniassa teettämä elokuvatulkinta C.G.E. Mannerheimin elämästä (*Suomen marsalkka*, Suomi-Viro-Kenia 2012).¹ Elokuvan tarkoituksena oli ravistella Mannerheim-myyttiä kuvaamalla Mannerheimin tarina kenialaisten silmin. Suomalais-virolainen tuotantotiimi koosti taustamateriaalin, joka annettiin kenialaisille. Elokuva oli osa laajempaa monimediaprojektia, johon kuului elokuvan lisäksi kuusiosainen tv-sarja (*Operaatio Mannerheim*, Suomi 2012) ja *Suomen marsalkka* -internetsivu "Päivitämme sankaruutta"-kampanjoihin ja blogeihin. Mediahuomio kiinnittyi elokuvan pääosaesittäjä Telley Savalas Otienon kansallisuuteen ja ihonväriin sekä elokuvan rahoitustapaan.²

Aineistonani ovat monimediaprojekti, *Helsingin Sanomissa*, *Ilta-lehdessä* ja *Ilta-Sanomissa* julkaistut projektiä käsittelevät kirjoitukset ja elokuvasta järjestetty tiedotustilaisuus, jossa monimediaprojektin edustajat keskustelivat median edustajien kanssa. Keskityn kolmeen sanomalehteen, joissa keskustelu pääasiallisesti käytiin muiden medioiden tyytyessä raportoimaan keskustelua. Kiinnitän huomiota median toimijoiden³ tapaan käyttää symboleja ja toiseuskuvia tavoitellessaan yleisöjä. Pohdin, millaisia yhteisönmuodostuksen malleja tällöin rakennetaan.

Analysoin aineistoa käyttäen *toiseuden, ritualisaation, communitasin* ja *symbolien tiivistymän* käsitteitä. Toiseuden käsite on ollut esillä etenkin postkoloniaalisessa tutkimuksessa, jossa on tarkasteltu, miten meitä (kehittyneet länsimaat) ja muita (itä ja etelä) koskevissa diskursseissa on toiseutettu muita (ks. Kuortti 2007a–b; Löytty 2006). Niin toiseus kuin itseyskin liittyy ihmisiin mutta myös eri ihmisten asuttamiin paikkoihin ja maisemiin (ks. esim. Löytty 2004; Lehtonen 2004). Ritualisaatio ja communitas taas ovat antropologisen rituaalitutkimuksen piirissä syntyneitä käsitteitä, joita on sovellettu myös media-antropologiana tunnetun tutkimussuuntauksen piirissä. Media-antropologisessa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota muun muassa median kykyyn ylläpitää yhteisöjä manipuloimalla symboleja (ks. esim. Sumiala 2013).

Toiseus on näyttäytynyt identiteetin rakentamisen vastinparina. Sekä toiseus että itseys on ymmärretty konstruoiduiksi, ja niiden on ajateltu kätkevän alleen moninaisuutta. Toiseus on nähty suhteessa itseyyteen sekä positiivisena että negatiivisena, niin pelon kuin intohimonkin kohteena. Usein kuitenkin toiseus määrittyy meitä alempiarvoisemmaksi (ks. Löytty 2005, 162). *Suomen marsalkka* -tapauksen tekee erityisen mielenkiintoiseksi se, että siinä toiseus (kenialaisuus) näyttäytyi jonakin, jonka kautta meitä (suomalaisia) voidaan uudistaa. Monimediaprojektissa katsottiin samaan aikaan toista ja annettiin toisten tuottaa meille kuvausta itsestämme. Toisaalta projektin vastaanotossa nousi esiin jännite suomalaisuuden ja kenialaisuuden välillä, jolloin toiseuttaminen näyttäytyi vastareaktionä suomalaisuuden uudistamiselle kenialaisuuden kautta.

Toiseus ja itseys kohtaavat *Suomen marsalkka* -elokuvassa kenialaisen Telley Savalas Otienon esittäessä Mannerheimia. Kuva: Erkkö Lyytinen.

Mannerheimin hahmolla on suomalaisuuden kannalta ritualisoitu asema. Folkloristi Ulla-Maija Peltosen mukaan Mannerheimin nimeä ei voi välttää suomalaisia kansanperinneaineistoja, historiankirjoja, tutkimuksia tai aikakauslehtiä lukiessa. Mannerheim itse oli tarkka julkisuuskuvastaan, ja hänestä rakennettiin poliittinen symboli jo 1920-luvulla muun muassa erilaisten muotokuvien avulla. (Peltonen 2010, 89–91.) Mannerheimiin liittyy myös vaiettuja tulkintoja, jotka asettuvat henkilökulttia vastaan. 1918 sisällissodan jälkeen virallista Mannerheim-kuvaa vastustettiin punaisten folkloressa, joka pääsi julkisuuteen vasta 1960-luvulla. Tällöin alettiin myös kerätä sisällissodan muistoja. Taiteessa Mannerheimista on tehty valtavasti niin myötäkuin vastakarvaisia tulkintoja. (Peltonen 2010; 1996.) Ritualisoitu, virallinen Mannerheim-kuva on asetettu peittämään suomalaisuuden sisäistä hajanaisuutta ja antagonismeja. Sen avulla on pyritty tuottamaan yhtenäistä suomalaista identiteettiä tai kuvitteellista yhteisöllisyyttä (Anderson 2007).

Ritualisaatio on rituaalitutkija Catherine Bellin mukaan eri konteksteissa erilaisena ilmenevää toimintaa, jolla pyritään konstituoimaan tietynlainen sosiaalisen voimaantumisen dynamiikka. Se on ”toimintatapa, joka on suunniteltu ja orkestroitu erottamaan ja etuoikeuttamaan se, mitä tehdään verrattuna toisiin usein arkipäiväisiin toiminnan muotoihin”. Täten rituaalin keskeisiksi ominaisuuksiksi usein mielletyt muodollisuus, ajan ja paikan kiinnittyneisyys ja toisto eivät ole rituaalin universaaleja ominaisuuksia vaan usein toistettuja strategioita ritualisoitujen toimintojen tuottamiseksi. (Bell 1992, 74, 91–92, 171–76.) Tältä pohjalta ymmärrän ritualisaation rituaaliksi tulemisen tai tekemisen prosessiksi. Se on tila, jossa vakiinnutetaan mutta myös horjutetaan jo ritualisoituja käytäntöjä. En siis ole kiinnostunut siitä, mikä on tai ei ole rituaali vaan siitä millaisia strategioita ritualisaatiossa on käytössä. Ritualisaatiolla luodaan ehtoja muulle toiminnalle. Se ei tapahdu tyhjiössä vaan ympäristössä, jossa on jo olemassa erilaisia ritualisoituneita käytäntöjä. Näihin käytäntöihin luen symbolien esitystavat sekä yhteisön puhuttelun ja ulossulkemisen tavat.

Tulkittesani monimediaprojektia ja sen vastaanottoa nojautun myös sosiaaliantropologi Victor Turnerin ajatuksiin rituaalista, liminaalisuudesta ja communitasista. Liminaalisuus liittyy erilaisten siirtymäriittien välivaiheisiin, joissa yksilöt ovat kiinteiden sosiaalisten asemien välillä. Riittiin samanaikaisesti osallistuvien välillä vallitsee Turnerin mukaan communitas – rakenteista ja hierarkioista eli statusjärjestelmästä vapaa yhteisöllisyyden muoto, joka voi ilmetä myös rituaalisen kontekstin ulkopuolella spontaanisti. Communitas voi kuitenkin saada myös ideologisia tai normatiivisia muotoja, kun sitä aletaan tavoitella tietoisesti. (Turner 1982, 47–49; 2007, 154.) Turner laajentaa liminaalisuuden ja communitasin koskemaan erilaisia vallitsevista rakenteista vapaita yhteisöllisiä tiloja. Yhteisö voidaankin nähdä hänen mukaansa prosessina, jossa rakenne ja communitas vuorottelevat (Turner 2007, 236). Esimerkiksi ideologisesta tai normatiivisesta communitasista käy ”heikkojen voima” eli ”alhaiseen statukseen tai asemaan joko pysyvästi tai tilapäisesti yhdistetyt pyhän ominaispiirteet” (Turner 2007, 124). Turnerin ajatus ideologisesta communitasista auttaa ymmärtämään kenialaisuuteen liitettyä universalisoivaa toiseutta, joka

pyritään valjastamaan yhteisön ja sen symbolien uudistamiseksi. Suh-
teutettuna ritualisaatioon liminaalisuus ja *communitas* näyttäytyvät
ritualisaatiossa ja etenkin ritualisoituneiden käytäntöjen purkamisessa
hyödynnettävinä strategioina.

Lähestyn monimediaprojektia ja sen vastaanottoa ritualisaatio-
prosessina, jossa pyritään vaikuttamaan suomalaisuuteen liittyviin
käytäntöihin ja määritelmiin manipuloimalla symboleja. Turnerille
juuri symbolit ovat rituaalin rakennusainetta. Ne ovat moniäänisiä,
jolloin ne pystyvät tuomaan moninaisen ihmisjoukon yhteen ja kyke-
nevät tekemään pakollisesta haluttavaa (Turner 2007, 70). Mediatutkija
Johanna Sumialan mukaan median voima ylläpitää yhteisöjä raken-
tuu kyvyllä yhdistyä symbolien tiivistymään, jota voidaan käyttää
houkuttelemaan ja kiinnittämään katsojia ja lukijoita jaettuun sosiaa-
liseen maailmaan. Näitä symboleja ovat monenlaiset ikoniset kuvat,
kansalliset symbolit ja toteemiset tunnusmerkit. Esimerkiksi kultti-
statuksen saavuttaneet tunnetut mediabrändit ja/tai mediapersoonat
sekä mediatapaukset tai genret voivat liittyä symbolien tiivistymään.
(Sumiala 2013, 64–65.)

Niin Mannerheimin hahmo kuin häneen liittyvät tulkinnat ja tul-
kitsijatkin kuuluvat symbolien tiivistymään. Hyvä esimerkki tästä
on Katariina Lillqvistin *Uralin perhonen* -animaatio vuodelta 2008.
Uralin perhosen ympärille nousut kohu otettiin aineistossa symboli-
seksi viittauspisteeksi, kun selvisi, että Otieno esittää Mannerheimia.
Tavat esittää symboleja olivat vakiintuneita – siis esityskäytännöiltään
ritualisoituneita. Seuraavaksi tarkastelen mediahuomion rakentumista
prosessina ja kuvailen erilaisia yleisön puhuttelun strategioita, joilla
syntynyt mediahuomio pyrittiin ottamaan haltuun.

Monimediaprojekti ja mediahuomion rakentuminen

Dokumenttiohjaajana tunnettu Erkko Lyytinen ja virolainen tuottaja
Ken Saan olivat saaneet vuonna 2011 idean kuvata Mannerheimista
kertovan elokuvan Keniassa. Tuotantoyhtiöksi valikoitui Savane pro-
ductions, ja ohjaajaksi varmistui toukokuussa 2012 Gilbert Lukalia.
Julkisuuteen tuotantotiimi paljasti vain, että elokuva kuvataan ulko-
mailla. Tarkempi kuvauspaikka jäi salaisuudeksi.

Tammikuusta elokuun alkuun *Suomen marsalkka* mainittiin tarkas-
telemisiani lehdissä kymmenen kertaa. Elokuva rinnastettiin Solar-
filmsin Mannerheim-elokuvaprojektiin⁴ ja Jörn Donnerin ohjaamaan
Mannerheimista kertovaan televisiosarjaan. Projekti henkilöitiin
Yleisradioon ja tuottaja Erkko Lyytiseen, joka oli mainostanut han-
ketta omilla kasvoillaan jo vuoden 2012 alusta alkaen.⁵ Elokvasta
kirjoitettiin tässä vaiheessa neutraaliin sävyyn.

14.8.2012 *Iltalehti* uutisoi, että elokuvassa Mannerheimia näyttelee
”afrikkalaissyntyinen, englantia puhuva mies”. Seuraavan päivän leh-
dessä *Helsingin Sanomat* julkaisi Telley Savalas Otienon haastattelun.
Elokuvan tuotantotiimi ja Yle järjestivät 16.8. projektista tiedotustilai-
suuden, vaikka projektin yksityiskohtia ei alun perin pitänyt kertoa
julkisuuteen tässä vaiheessa. Tiedotustilaisuudessa selvisi, että Ylen
oli tarkoitus näyttää myös elokuvan teosta kertova tuotantotiimin

⁴ Mannerheim-projekti henkilöityi lehdissä Markus Seliniin, Dome Karukoskeen ja projektista luopuneeseen Renny Harliiniin, joka aikoi tehdä Mannerheimin elämästä oman elokuvansa joskus tulevaisuudessa (IL 18.1.2012).

⁵ Ks. Yle. Youtube. Suomen marsalkka – Puffi.

⁶ Neljä mainintaa.

kuvaama dokumenttisarja.

Itse tiedotustilaisuus oli katsottavissa suorana Yle Areenalta. Tilaisuuden alun juonsi elokuvan *script supervisorina* toiminut Emma Taulo. Mukana olivat myös Ylen edustajat Ville Vilén, Arttu Nurmi ja Ritva Leino sekä tuottaja Erkki Lyytinen. Tiedotustilaisuus näyttäytyi vastauksena tiedotusvälineissä vallinneeseen epätietoisuuteen mutta myös mahdollisuutena esitellä elokuva laajemmalle yleisölle.

14–29.8. *Suomen marsalkka* mainittiin *Helsingin Sanomien*, *Iltalehden* ja *Iltta-Sanomien* jutuissa 59 kertaa. Elokuva rinnastettiin Ylen maaliskuussa 2008 esittämään Katariina Lillqvistin ohjaamaan nukkeanimaatioon *Uralin perhonen*.⁶ *Uralin perhonen* mainittiin etenkin jutuissa, joissa arvioitiin *Suomen Marsalkan* provosoivuutta. Tässä vaiheessa huomio kiinnittyi myös projektin rahoitukseen.

Seuraava piikki mediahuomiossa oli syyskuun alussa, jolloin Yle alkoi näyttää dokumenttisarjaa. Projekti mainittiin syyskuussa ennen ensi-iltaa 17 jutussa. Elokuvan ensi-ilta oli 28.9.2012 *Rakkautta ja anarkiaa* -festivaaleilla, ja se lähetettiin samanaikaisesti Yle Teemalta. Ennakkoesityksen 27.9. ja 31.10. välillä elokuva mainittiin 22 lehtijutussa. Elokuva sai pääosin negatiiviset arvostelut. 31.10. jälkeen elokuva mainittiin vain kolmessa jutussa.

Suomen marsalkka nousi korostetusti esiin lehdissä muiden monimediaprojektin osasten jäädessä vähemmälle huomiolle (vrt. Väliverronen 2013, 64). Ensi-illan jälkeen elokuvasta kirjoitettiin ihmissuhde-elokuvana ja pyrkimyksenä murtaa Mannerheim-myyttiä. Myytin murtamista sinänsä pidettiin hyvänä ideana, mutta sen toteutuksen katsottiin epäonnistuneen (HS 27.9.2012; IS 27.9.2012). Pääosaesittäjä Otieno voitti kuitenkin roolistaan vuoden 2014 Kenian filmikomission *Kalasha*-palkinnon.

Printtimedian ohella projekti oli vahvasti esillä myös sosiaalisessa mediassa. Internetsivujen lisäksi projektilla oli oma *Facebook*-sivunsa ja *Twitter*-hashtaginsa *#suomenmarsalkka*. Hashtagin avulla katsojia pyydettiin kommentoimaan *Suomen marsalkkaa* ensi-iltalähetyksen aikana. Myös *Yle Uutisten* ja *YleX:n* internetsivuilla oli juttuja tiedotustilaisuudesta ja elokuvan ensi-illasta. Jutuissa kommentoitiin sosiaalisessa mediassa käytyä keskustelua. (Ks. esim. YLE Uutiset 16.8.2012; YLEX Uutiset 28.9.2012.) Seuraavaksi tarkastelen monimediaprojektin strategioita symbolien haltuunottamiseksi.

Suomen marsalkka ja symbolien haltuunotto

Monimediaprojektin internetsivuilla todetaan eksplisiittisesti, että projektissa pyritään yhteiskunnan haltuunottoon symbolien kautta:

Suomen marsalkka -elokuvaprojektin yhtenä tavoitteena on ollut päivittää käsitystämme isänmaallisuudesta. Tarkoituksemme on ollut päivittää suomalaiset symbolit paremmin tähän päivään sopiviksi. Haluan kaapata symbolit takaisin kaikkien käyttöön. Haluan olla jälleen ylpeä lipustamme ja leijonastamme! (*Suomen marsalkka* 2012, verkkosivut.)

Kommentti kuuluu *Suomen marsalkan* tuottaja Erkki Lyytiselle.

Lyytinen viittaa sitaatissa implisiittisesti kansallisten symbolien päättämiseen nationalistien käsiin. Symbolit ja suomalaisuus itsessään näyttävät arvokkaina. Lyytisen mukaan symbolien tulisi kuitenkin olla kaikkien omaisuutta.

Voima-lehden haastattelussa Lyytinen kytkee elokuvaprojektin ”jytkyyn” – Perussuomalaisten vaalivoittoon kevään 2011 eduskuntavaaleissa (*Voima* 29.12.2012). Projektista löytyykin kiinnostavaa rinnakkaisuutta vaaleihin, joissa Vihreät pyrkivät ottamaan Leijona-vaakunan haltuunsa. Myös vuoden 2012 alun presidentinvaaleissa Vihreiden Pekka Haaviston kampanjassa määriteltiin uudelleen kansallisia symboleja. Osana Haaviston kampanjaa nähtiin *flashmob*-esitys⁷, jossa laulettiin *Finlandia*-hymniä Helsingin rautatieasemalla.⁸

Lyytiseltä ei löydy varsinaista selontekoa suomalaisten symbolien merkityksestä. Hänelle ei kuitenkaan ole yhdentekevää, kenen hallussa symbolit ovat. Elokuun 18. päivän tiedotustilaisuudessa Lyytinen totesi *Suomen marsalkassa* olevan kyse Mannerheim-myytin purkamisesta. Tämän saavuttamiseksi elokuva tehtiin toisen kulttuurin silmin. Kenialaisten tietämättömyys Mannerheimista näyttäytyi hyvänä asiana. Suomalaisten omat tulkinnat Mannerheimista taas nähtiin esteenä tämän ihmisyyden ymmärtämiselle. Sankarimyytti määrittyi Mannerheimia kahlitsevaksi. Mannerheimin symboliarvo on annettua, mutta ymmärtämällä häntä ihmisenä voidaan symboli muuttaa paremmaksi.

Lyytisen selonteoissa nousi esiin tietoisuus ritualisoituneesta tavasta käyttää Mannerheim-symbolia ja -myyttiä. Tarve ottaa symbolit haltuun on ensisijainen suhteessa selityksiin symbolien merkityksestä. Se, kenen hallussa symbolit ovat, kertoo myös siitä, kenen hallussa yhteisö on.

Tiedotustilaisuudessa Lyytinen kertoi, että myös Keniassa on Mannerheimia muistuttava historiallinen hahmo marsalkka Kimathi⁹. Lyytinen löysi lisäksi pääosaesittäjä Telley Savalas Otienon elämästä samankaltaisuutta Mannerheimin elämän kanssa. Puheenvuoronsa loppuksi hän näytti videoklipin, jonka otsikko oli ”Operaatio Manner-

Erkki Lyytinen korosti Mannerheim-myytin purkamisen tärkeyttä *Suomen marsalkka* -lehdistötilaisuudessa 16.8.2012.

Kuva: Seppo Sarkkinen/Yle Kuvapalvelu.

⁷ *Flashmobissa* joukko ihmisiä on sopinut etukäteen esimerkiksi sosiaalisessa mediassa aloittavansa jonkinlaisen esityksen tiettyssä julkisessa tilassa tiettyyn aikaan. Tällöin esitys tulee täytenä yllätyksenä muille samassa tilassa olijoiille.

⁸ Anu Koivunen toteaa esitykseen liittyen, että kansallisiin symboleihin kohdistuu aina määrittely- ja omistuskamppailuja (Koivunen 2012, 8–11).

⁹ Dedan Kimathi Waciuri (1920–57) oli brittiläistä siirtomaavaltaa vastustaneen Mau mau -kapinan johtaja.

heim – Tarina siitä, kuinka *Suomen marsalkka* -elokuva syntyi”.

Klippi alkaa Lyytisen yksinpuhelulla. Puheenvuorossa hän korostaa, että on tärkeää ymmärtää Mannerheimia ihmisenä ja vapautua sotasankarimynteistä. Kenialaisen kuoron laulama *Finlandia*-hymni alkaa soida, ja kuvassa näkyy hetken aikaa elokuvakamera. Sitten kuvaan ilmestyy ruohoinen kukkula, jonka takaa ratsastaa hitaasti esiin Otienon esittämä Mannerheim. Kuvakulma vaihtuu, ja kamera leikkaa kenialaisiin perinneasuihin pukeutuneeseen kuoroon, jota johtaa arki-asuun pukeutunut kuoronjohtaja. Kuva vaihtuu kenialaisesta katunäkymästä kuvaan kuorolaulajan kasvoista ja sinivalkoisesta taivaasta. Seuraavaksi näytetään otoksia elokuvan teosta sekä kuvia lapsista ja aikuisista. Lopuksi esitetään kuvaa hevosen selässä istuvasta Mannerheimista katsomassa kaukaisuuteen. Viimeisessä kuvassa näkyy moderni afrikkalainen kaupunki, jonka yllä pilvet liikkuvat nopeasti. Kuva häipyä pois, ja mustalle taustalle ilmaantuu teksti ”Päivitämme sankaruutta – www.suomenmarsalkka.fi”.

Klipissä on läsnä suomalaisuuteen perinteisesti liitettäviä symbolisia elementtejä kuten *Finlandia*-hymni sekä ratsastava sotilasasuun pukeutunut Mannerheim. Luonto, ihmiset ja kaupunki ovat kuitenkin afrikkalaisia. Tulkitsen tämän osaksi pyrkimystä purkaa Mannerheimmyyttiä ja tuoda esiin ihmisyyttä myytin takana. Mannerheimin ihmisyyttä on universaalia, mikä näkyy myös Lyytisen tavassa verrata tätä marsalkka Kimathiin ja Otienoon. Ei ole väliä, onko Mannerheim musta. Onhan taivas sinivalkoinen Keniassakin. Klipin lopussa Mannerheim on yksin hevosen kanssa, mutta yhteiskunta jatkaa elämäänsä elinvoimaisena. *Finlandia*-hymni liittyy elokuvan emotionaaliseen ulottuvuuteen suomalaisuuden. Suomalaisuuden symboleista tehdään universaaleja.

Tiedotustilaisuudessa Lyytinen kertoi myös kuvausryhmän tekemästä matkasta Kenian Rift Valleyyn. Alueen asukkailla on Lyytisen mukaan elävä yhteisöllinen tarinankerrontaperinne, jonka suomalaiset

Erkko Lyytinen ja Telley Savalas Otieno Rift Valleyyn laaksossa.
Kuva: Ken Saan.

ovat menettäneet. Esimerkin kautta kenialaiset vaikuttavat yhteisöllisiltä, kun taas suomalaisuus assosioituu yksinäisyyteen. Esimerkki on yhdistettävissä Marjo Kaartisen tarkastelemiin positiivisiin Kenia- ja Afrikka-kuviin. Näissä itseä etsitään niin ikään Afrikasta, josta voi löytää oman minän tukahdutettuja puolia. (Kaartinen 2004, 127–28.)

Symbolien merkittävyys tulee esiin myös projektiin liittyvistä mitaleista. Lyytinen kertoi vieneensä mukanaan Keniaan vanhaa suomalaista sota-ajan rautaa. Tästä raudasta valettiin mitaleja annettavaksi suomalaisille uusille sankareille. Tämä maaginen toimenpide pyrki säilyttämään rautaan tallentuneen sankaruuden, vaikka rauta työstettiin uuteen muotoon. Suomen vaakunaleijonalla koristettujen mitalien saajat valittiin *Suomen marsalkka* -verkkosivuilla tehtyjen ehdotusten perusteella. Mitaleja ei siis myyty, vaan ne annettiin ilmaiseksi. Yhteys menneisyyteen säilytettiin, ja sen arvoa käytettiin hyväksi liittämällä se uusiin sankareihin.

Myös Solarfilmsin Mannerheim-elokuvaprojektin yhteydessä valettiin *Champion of Liberty* -mitaleita. Näitä ei kuitenkaan luovutettu ilmaiseksi, vaan mitalit myytiin elokuvan rahoittamiseksi. *Champion of Liberty* -mitalien tyyli poikkesi vahvasti *Päivitämme sankaruutta* -mitaleista. Kun *Champion of Liberty* -mitalit noudattivat perinteistä sotilaskunniamerkin tyyliä, *Päivitämme sankaruutta* -mitalit olivat viimeistelyltään karumpia. Ne eivät luoneet samanlaista vaikutelmaa massatuotannosta ja viimeistelystä kuin *Champion of Liberty* -mitalit. Toisaalta *Päivitämme sankaruutta* -mitalit viittasivat muun muassa koruissa tosinnettuun leijonavaakunaan. Kyseisen vaakunan haltuunottoa Vihreät tavoittelivat vuoden 2011 vaalikampanjassa.

Mitalien tekeminen Keniassa perustuu samanlaiselle pyrkimykselle kuin *Suomen Marsalkan* kuvaaminen Keniassa. Uudelleenvalaminen latasi mitalit uudella energialla. Kenia oli maantieteellinen ulkopuoli, joka toimi jähmettyneen suomalaisuuden uudistajana. Uudistettua sankaruutta pyrittiin käyttämään keinona riistää suomalaisuuden symbolit niiltä hyväksikäyttäjien nationalistien (Suomileijona-korut) ja rahankerääjien (*Champion of Liberty* -mitali) hallinnasta.¹⁰

Lyytisen ajattelussa Kenia näyttäytyy liminaalisena tilana ja vastarakenteena Suomen jähmettyneille rakenteille, joita vääränlaiset tulkinnat myyteistä ja symboleista ylläpitävät. Keniasta löytyy *communitas* eli aito yhteisöllisyys ja heikkojen voima (Turner 2007, 123, 128), joka näyttäytyy vastavoimana ja uudistuksen mahdollisuutena suhteessa yksinäisyyteen assosioituvalla suomalaisuudella.¹¹ Toinen hyvän ja huonon yhteisöllisyyden välinen jännite liittyy perhe-elämän ja isänmaan palvelemisen välille. Elokuvassa Mannerheimin ihmis-suhteet kariutuvat isänmaan asettamien velvollisuuksien vuoksi. Näin Lyytinen asettuu elokuvan kautta uudistamaan ritualisoitunutta Mannerheim-kuvaa.

Victor Turnerin mukaan "[h]alveksittujen tai lainsuojattomien etnisten ja kulttuuristen ryhmien edustajilla on myyteissä ja tarinoissa keskeisiä rooleja yleismaailmallisten inhimillisten arvojen edustajina tai ilmaisijoina" (Turner 2007, 125–26). Tällainen heikkojen voimaan liitetty kerrottu *communitas*, jota *Suomen marsalkka* -projektin kuvaama Keniakin edustaa, on esimerkki siitä, miten ideologinen *communitas*

¹⁰ Toisaalta taas *Suomen marsalkan* oheistuotteina myytiin nukkeja ja t-paitoja.

¹¹ Vrt. yksinäinen Mannerheim-sankari.

(Turner 1982, 47–49; 2007, 154) toimii jo ritualisoituneen Mannerheimkuvan muuttamisen strategiana.

Ajatus Afrikasta yhteisöllisempänä ja traditionaalisempänä tuottaa positiivista toiseutta, jonka avulla alkuperästään vieraantuneet suomalaiset voivat löytää itsensä (vrt. Kaartinen 2004, 127–128). Monimediaprojektissa korostettiin suomalaisuuden ja kenialaisuuden yhteisiä, universaaleja piirteitä. Toisaalta kenialaisilla näytti olevan jotain sellaista, joka suomalaisilta puuttuu. Näin suomalaisuuden negatiivisista piirteistä tehtiin sisäistä toiseutta, josta kenialaisuus voi auttaa pääsemään eroon.

Ideaalikuva kuitenkin särkyi monessa kohtaa. Dokumenttisarjan perusteella kenialaisten työskentelytapa ei tyydyttänyt tuotantotiimiä, ja kuvausryhmä joutui ongelmiin vieraillessaan *maasai*-kylässä. He loukkasivat paikallisia, heidän henkeään uhattiin ja heiltä pyydettiin rahaa. Esimerkit osoittavat, että meidän ja muiden -diskurssien ylittämisen on vaikeaa (ks. Hall 1999, 122–24). Uhkaavat *maasait* ja väärin työskentelevät kenialaiset elokuvantekijät ovat idealisoinnin ylijäämää. Kenia jakautuikin projektissa kahtia. Toisaalta yhteisöllisyys ja luonto tekivät vaikutuksen, toisaalta Kenia ja sen asukkaat näyttäytyivät käsittelemättöminä, uhkaavina ja kuvausryhmän tarpeita vastustavina. Matka Rift Valleyhin oli koettelemus. Yhtä suuria koettelemuksia Kaartinen löytää analysoimistaan tropikalistisista Afrikka-kuvauksista (Kaartinen 2004, 132; Löytty 1994, 119–120). Olennaista kuitenkin on, että Kenia oli sekä paratiisimaisuudessaan että uhkaavuudessaan puhdistava.

Tarkastelemassani aineistossa suomalaisten katsojien reaktioita ennakoitiin kahdenlaisiksi. Heitä puhuteltiin potentiaalisina loukkaantujina, joita Yle oli johtanut harhaan salatessaan elokuvan tekopaikan ja markkinoidessaan elokuvaa uutislähetyksessä. Toisaalta suomalaisiin katsojiin voitiin viitata liberaaleina ihmisinä, jotka osaavat itse ottaa selvää asioista. Tiedotustilaisuudessa Lyytinen totesi, ettei ihonväri ole ollut hänelle missään vaiheessa mikään erityinen kysymys ja että suo-

Kenialaisten elokuvantekijöiden työskentelytapa ei aina miellyttänyt suomalaista tuotantotiimiä. Kuva: Ercco Lyytinen.

malaiset ovat hänen mielestään yllättävän liberaaleja ja valveutuneita. Suhtautuminen ihonväriin asetui määrittämään suomalaisuuden sisäisiä toiseuksia.

Toisaalta vallitsevan Mannerheim-tulkinnan ymmärrettiin projektin puolelta jakavan suomalaisia turhaan kahtia. Konstitutiivisena ulkopuolena ja yhteisön uhkana näyttäytyi jytky. Ylen monikulttuurinen projekti asetui vastakkain jytken kanssa. Samaa vastakkainasettelua edusti Lyytisen ilmoitus, että häntä oli uhkailtu ”hommafoorumeilla” asian tiimoilta (HS 15.8.2012).¹² Monikulttuurisuuden vastustajista rakennettiin Kenian avulla implisiittisesti toista suhteessa liberaaliin ja monikulttuuriseen Suomeen. Tarkastelen seuraavassa kohun rakentumista vaiheessa, jossa Otienon henkilöllisyys oli tullut ilmi.

Kenia, Telley Savalas Otieno ja sijaisloukkaantujat

Projektia käsittelevissä lehtijutuissa *Suomen marsalkka* -elokuva kontekstualisoitiin Keniaan. Tuotantomaasta ja tekijöiden kansallisuudesta kirjoitettiin pääosin viittaamalla maahan ja kansallisuuteen. Afrikkalaisuus mainittiin kuitenkin jo, kun tieto pääosaesittäjän kansallisuudesta ei ollut vielä tarkentunut. Tällöin elokuva kytkettiin afrikkalaiseen kulttuuriin, tarinankerrontaperinteeseen tai maisemaan. Kenialaisuutta ei siis yleistetty afrikkalaisuudeksi itse projektia tai henkilöitä kuvailtaessa, mutta kulttuurin ja maiseman kohdalla näin tehtiin (IS 16.8.2012; HS 27.9.2012). Otienon ihonväri nostettiin eksplisiittisesti esiin vain muutamassa jutussa. Ihonväri oli kuitenkin keskeinen tekijä *Suomen marsalkka* -kohun rakentumisessa.

Otienosta tuli keskustelun kiintopiste pääosaesittäjän taustan paljastuttua. Tiedotustilaisuudessa Lyytinen pyrki esittämään Otienon elämänhistorian Mannerheimiin rinnastuvana. Otienon vaikeatkin elämänvaiheet olivat koulineet tästä syvällisen ihmisen. Hänestä kirjoitettiin yhtenä tunnetuimmista ja parhaimmista kenialaisista näyttelijöistä – seikka, johon Otieno itse suhtautui vähätellen (IS 17.8.2012).

Skandaalinkäryisimpään sävyyn Otienosta kirjoitti *Iltalehti* 16.8. numerossa heti pääosaesittäjän henkilöllisyyden paljastuttua yleisölle. Jutun otsikko oli ”Päätähdän karu tausta”. Ingressissä Otienon kerrottiin asuneen kadulla Italiassa ja näytelleen *drag queenia*. Aukeaman kokoista juttua hallitsi kuva rennosti poseeraavasta näyttelijästä sinisessä afrikkalaisessa asussa ja aurinkolaseissa. Vieressä oli lähikuva Mannerheimista sota-asussa. Otienon kuvan päällä oli kohugenren mukainen kysymys: ”Soveltuuko mustaihoinen Mannerheimin rooliin?”. Vastauksena todettiin, että *Iltalehden* 32 915 *gallup*-vastaajasta 87 prosenttia oli sitä mieltä, että mustaihoinen ei sovi rooliin.¹³

Gallup-äännet oli kerätty 14.8.2012 julkaistun nettijutun yhteydessä. Äänien jakautumisesta vedettiin johtopäätös, että kansa ei sulattanut mustaihoista Mannerheimia. Itse tekstissä Otienosta hahmottui traaginen kuva Italiassa onneaan koittaneena, lapsensa menettäneenä, alkoholin kanssa kamppailleena ja liikenneonnettomuuden takia ontuvana henkilönä. Otienon elämänvaiheita ei arvotettu tai merkityksellistetty tekstissä, vaan tämä jätettiin lukijan tehtäväksi. Kuitenkin äänestystuloksen käyttö ehdotti tietynlaista suhtautumista. Mielestäni

¹² Tiedotustilaisuudessa Lyytinen kuitenkin kertoo, etteivät uhkailut olleetkaan lähtöisin Hommaforumilta, vaan että reaktiot olivatkin pääosin kiinnostuneita. Lyytinen pyysi erehdyttään myös anteeksi itse foorumilla (Hommaforum 16.8.2012).

¹³ *Iltä-Sanomat* taas nosti sukupuoli-identiteetin esiin kysyessään ”johtuiko päähenkilölle valittu perinteinen sukupuoli-identiteetti mahdollisesti siitä, että muista vaihtoehtoista voi eräissä Itä-Afrikan maissa seurata kuolemantuomio” (IS 27.9.2012). Hahmo kytkettiin siis myös toiseen Mannerheimin kanssa mahdollisesti yhteensovimattomaan toiseuden muotoon.

¹⁴ Pääotsikko: "Veteraanit järkyttyivät". Väliotsikot: "Ei ymmärrystä" ja "Rienausta".

¹⁵ "Onko se sitten niin, että Mannerheimin tekemisiä ja hänen olemustaan käytetään jonkin viestin antamiseen", Louekoski pohtii tulevaa elokuvaa" (IL 15.8.2012).

¹⁶ Kokonaisuutta (suomalaisia) edustavina osina.

on myös huomionarvoista, ettei jutussa kerrottu Otienon elämän positiivisemmista puolista kuten koulutustaustasta, näyttelijänurasta tai suosiosta Keniassa. (IL 16.8.2012, vrt. IS 17.8.2012.)

Äänestystuloksen käyttäminen vapautti toimituksen poliittiselta epäkorrektuudelta. Lehti ilmoitti, että kansan mielestä mustaihoinen ei sovi Mannerheimin esittäjäksi, mutta ei kertonut omaa kantaansa. *Gallup*-kysymykselle ei esitetty perusteita, mutta sen esittäminen kertoi ihonvärin affektiivisesta symboliarvosta. Samanlainen sijaisrasismi nousi esiin myös tiedotustilaisuudessa.

Kun monikulttuurisuus ja suvaitsevaisuus näyttäytyivät projektin vetäjien julkilausuttuina tavoitteina, toimivat ne myös kehyksenä, jota ei projektin kritiikissä kyseenalaistettu. Provokaatiosyytökset pyrittiin tiedotustilaisuudessa esittämään poliittisesti korrektissa muodossa. Arvostelijat ihmettelivät, miksei suomalaisille kerrottu, että *Suomen marsalkka* on sankaritarina toisen kulttuurin silmin. *Ilta-Sanomien* Katri Utulan sanoin:

[K]un aitoon henkilöön verrataan sitten, on otettu tumma henkilö. Se on eri asia sitten, jos olisi täysin fiktiivisestä henkilöstä alun perinkin kyse. Niin etteks te yhtään ajatelleet sitä, minkälaisen reaktion tää saattais herättää esimerkiksi sotaveteraaneissa?

Mahdollisia loukkaantujia olivat suomalaiset tai sotaveteraanit. "Väärän värinen" Mannerheim ei loukannut toimittajia, mutta sen epäiltiin loukkaavan kansaa. Vaikka tummaihoisuudessa ei olisi mitään pahaa, on kansalle tai sen eri ryhmille sallittua pahastua tummaihoisesta Mannerheimista. 15.8. julkaistujen juttujen joukossa *Iltalehti* kysyi veteraanijärjestöjen edustajien kantaa elokuvaan. Vaikka jutun otsikointi vihjaa veteraanien järkyttyneen¹⁴, suorien lainausten perusteella heidän reaktionsa vaikuttaa pikemminkin ihmettelevältä tai pohdiskelevalta.¹⁵ Reflektovaa asennetta ei kuitenkaan nostettu esiin otsikkotasolla. (Vrt. Väliverronen 2013, 67.)

Myös *Ilta-Sanomissa* kokeiltiin sotaveteraanien reaktiota. 87-vuotiaalle rintamaveteraani Sakari Sippolalle näytettiin elokuvan traileri ja kysyttiin mielipidettä. Sippola totesi näkökulman olevan kiinnostava, eikä se vaikuttanut hänen mielestään halventavalta. Sen sijaan *Uralin perhosta* Sippola piti jossain määrin halventavana. Lopulta hän päätyi kuitenkin kyseenalaistamaan myös jälkimmäisen elokuvan loukkaavuuden. Sippolan mukaan Mannerheimin arvoa ei pystytty helposti horjuttamaan. Hän vertasi *Suomen marsalkka* -elokuvaa keskeneräiseen Mannerheim-elokuvaprojektiin. Sippolan mukaan jälkimmäisen projektin kohdalla kansaa johdettiin enemmän harhaan kuin *Suomen marsalkan* kohdalla. (IS 17.8.2012.)

Veteraanit ja heitä edustavat järjestöt toimivat jutuissa symboleina ja kansan synekdokeina¹⁶, joilta voitiin olettaa tietynlaista suhtautumista ja joiden kautta voitiin aktivoida tietynlaisia emootioita. Kun veteraaneille annettiin oma ääni, reaktiot olivat odotettua reflektovampia. Tällöin veteraaneille mediassa rakennettu rooli kyseenalaistui. Suomalaisuuteen liittyvät ja sitä uhkaavat symbolit toimivat käyttötavarana, kun yleisöjä kutsuttiin valitsemaan puolensa. Tarkastelemassani aineistossa kiista rakentui Ylen monikulttuurisen projektin ja kauppal-

lisen median välille, joka pyrki saamaan kritiikille yleisöä vetoamalla sotaveteraaneihin ja kiinnittämällä huomiota verorahojen käyttöön.

Lopuksi

Olen tarkastellut artikkelissa median toimijoiden tapaa käyttää ja uusintaa symboleja ja kyseenalaistaa niihin liittyviä ritualisoituneita käytäntöjä. Olen käsitellyt communitasia ihannemallina, joka eroaa olemassa olevista sosiaalisista käytännöistä. Turner näkee, että yhteisöt pyrkivät ottamaan spontaanin communitasin haltuunsa rakenteistamalla sitä. Tällöin communitasista tulee ideologista tai normatiivista (Turner 2007, 152, 162). Turnerin näkemys rinnastuu Bellin (1992) ajatukseen ritualisaatiosta käytäntöjen vakiinnuttamisen tilana. Tästä on kyse myös *Suomen marsalkka* -mediakohussa. Ideologisen communitasin kautta voidaan analysoida sitä, miten ritualisoituneisiin käytäntöihin pyritään vaikuttamaan luomalla niille ideaalinen vastarakenne. Näyttää siltä, että positiivinen toiseus esittää ideaalisten vastarakenteiden luomisessa keskeistä roolia.

Normatiivisen ja/tai ideologisen communitasin suhdetta kansakunnan kuvitteluun on syytä pohtia enemmän (Anderson 2007, 41). Ideaalina näillä kahdella on paljon yhteistä. On kuitenkin syytä kiinnittää huomiota siihen, miten yhteisön kuvittelu tasa-arvoiseksi peittää näkyvistä sitä jakavat erot. Tämä tulee esiin muun muassa siinä, miten mediassa esitetään asioita kansan mielipiteenä ja miten tietyt ryhmät tulkitaan kansan edustajiksi.

Suomen marsalkka -tapaus osoittaa selkeästi, miten median valta on kytköksissä symbolien tiivistymiin. Kaupallisen median ja Ylen välinen jännite tuli selkeästi esiin koko projektissa mutta varsinkin tiedostustilaisuuden aikana ja sen jälkeen. Monimediaprojekti kytkettiin aiempiin mediassa rakentuneisiin skandaaleihin kuten *Uralin perhoseen*. Myös *Uralin perhoseessa* oli keskeistä Mannerheimia uhkaava toiseus.¹⁷ Elokuva oli muodostunut jo osa sitä symbolien tiivistymää, johon viittaamalla voitiin määritellä muita vastaavia tapauksia, aktivoita tunteita ja käyttää määrittelyvaltaa suhteessa niihin (vrt. Sumiala 2013). Identiteetit, toiseudet ja toiseuden symbolit toimivat käyttötavarana, kun kiistasta pyrittiin tekemään laajempaa yleisöä koskeva. Tässä kohtaa on syytä kiinnittää huomiota median toimijuuteen kiistojen kehystämässä.

Iltaapäivälehtien edustajat eivät tunnistaneet tai halunneet tunnistaa toimijuuttaan mediahuomion luonnissa (ks. myös Väliaverron 2013, 63–64). On toki oletettavaa, että Mannerheimin esittäminen tummaihoisena afrikkalaisena herättää reaktioita Suomessa. Olisiko mediamylläkkää kuitenkin syntynyt, jos valtamedia ei olisi kehystänyt elokuvaa juuri ihonvärin kautta. Olisiko teos herättänyt samantyyppistä huomiota, jos media ei olisi liittännyt sitä tietoiseen häpäisyyneen ja loukkaantuneeseen kansaan? Niin monimediaprojektin tekijöiden, Ylen, kuin kaupallisen median edustajien toiminnan taustalla vaikutti tietoisuus Mannerheimin symboliin liittyvistä tunteista ja kansan reaktioista. Suhtautuminen symboleihin on emotionaalista eikä selitystä suhtautumiselle välttämättä tarvita. Mannerheim oli Lyytiselle tärkeä

¹⁷ Mannerheimia muistuttava päähenkilö kuvattiin homoseksuaalina ja teloittamassa punaisia.

¹⁸ Kiitän *Lähikuvan* toimitusta, erityisesti FT Laura Saarenmaata, anonymia refereetta sekä uskontotieteen tekstityöpajalaisia FT, dos. Tiina Mahlamäkeä, FM, KM Jaana Kouria, FM Anna Haapalaista, FT Teemu T. Mantsista, FM Johanna Ahosta, FM Riina Keto-Tokoita ja FM Tuomas Äystöä kommenteista, joista oli paljon apua pitkäksi venähtäneessä käsikirjoituksen työstämisessä. Lisäksi kiitän FM Janne Rantalaa Victor Turnerin koskevista ajatuksista ja FM Heta Lähdesmäkeä kirjavinkistä.

siksi, että hän on suomalaisille tärkeä. Selitykset tulivat jälkikäteen. "Väärän värisestä" Mannerheimista saa loukkaantua ilman perusteluja.

Median toimijat toimivat tiettyjen ritualisoituneiden ehtojen puitteissa (vrt. Sumiala 2013, 76–78). Näihin ehtoihin kuuluvat oletukset oikeasta ja väärästä tavasta esittää symboleja sekä tietynlainen oletus kansan mielipiteestä. Median symboleihin liittyvät ritualisoituneet käytännöt ylläpitävät tietynlaista kuvaa meistä ja muista. Kamppailua käsitteisiin liitettävistä merkityksistä käydään median kentällä. Rituaaliteoreettinen lähestymistapa herkistää yhteisön rakentamisen strategioiden havainnoinnille ja luo pohjaa yhteisön kuvittelun tapoja kyseenalaistavalle mediakritiikille.¹⁸

Tutkimusaineisto

Facebook. Suomen marsalkka <www.facebook.com/suomenmarsalkka>.

Helsingin Sanomat, 15.8.2012, 27.9.2012.

Hommaforum, <hommaforum.org>, 16.8.2012.

Iltalehti, 18.1.2012, 14.8.2012, 15.8.2012, 16.8.2012.

Iltalehti, verkkosivut <www.iltalehti.fi>, 14.8.2012.

Iltta-Sanomat, 16.8.2012, 17.8.2012, 27.9.2012.

Iltta-Sanomat, verkkosivut <www.iltasanomat.fi> 24.9.2007.

Suomen marsalkka 2012, verkkosivut <www.suomenmarsalkka.fi>.

Vihreät, verkkosivut <www.vihreat.fi>, 5.12.2010.

Voima, verkkosivut <fifi.voima.fi>, 29.12.2012.

YLE Uutiset, verkkosivut <yle.fi/uutiset>, 15.8.2012, 16.8.2012.

YLE. Youtube. Suomen marsalkka – Puffi. <http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=C8pPA_-51SI> (linkki tarkistettu 29.10.2013).

YLEX Uutiset, verkkosivut <ylex.yle.fi/uutiset>, 28.9.2012.

Tutkimuskirjallisuus

Anderson, Benedict (2007) *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Suomentanut Joel Kuortti. Tampere: Vastapaino. Englanninkielinen alkuteos *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1983.

Bell, Catherine (1992) *Ritual theory, ritual practice*. Oxford: Oxford University Press.

Hall, Stuart (1999) *Identiteetti*. Toim. Mikko Lehtonen. Tampere: Vastapaino.

Kaartinen, Marjo (2004) *Neekerikammo. Kirjoituksia vieraan pelosta*. Turku: k&h.

Koivunen, Anu (2012) *Kansa liikkeessä*. Teoksessa Anu Koivunen (toim.) *Maailman paras maa*. Helsinki: SKS, 7–27.

Kuortti, Joel (2007a) Jälkikolonialisen teorian mahdollisuuksista. Teoksessa Erkki Vainikkala & Henna Mikkola (toim.) *Nyky aika kulttuurintutkimuksessa*. Jyväskylä: Nykykulttuuri, 145–175.

- Kuortti, Joel (2007b) Jälkikoloniaalisia käännöksiä. Teoksessa Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.) *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus, 11–26.
- Lehtonen, Mikko (2004) Suomalaisuus luontona. Teoksessa Mikko Lehtonen & Olli Löytty & Petri Ruuska: *Suomi toisin sanoen*. Tampere: Vastapaino, 55–76.
- Löytty, Olli (1994) Niilin lähteillä – tutkimusmatka länsimaiseen Afrikka-diskurssiin. Teoksessa Marjo Kylmänen (toim.) *Me ja muut*. Tampere: Vastapaino, 113–130.
- Löytty, Olli (2004) Erikoisen tavallinen suomalaisuus. Teoksessa Mikko Lehtonen & Olli Löytty & Petri Ruuska: *Suomi toisin sanoen*. Tampere: Vastapaino, 31–54.
- Löytty, Olli (2005) Toiseus. Teoksessa Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino, 161–189.
- Löytty, Olli (2006) *Ambomaamme. Suomalaisen lähetyskirjallisuuden me ja muut*. Tampere: Vastapaino.
- Peltonen, Ulla-Maija (1996) *Punakapinen muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: SKS.
- Peltonen, Ulla-Maija (2010) Yhdistävä ja erottava sankaruus. Teoksessa Ulla-Maija Peltonen ja Ilona Kemppainen (toim.) *Kirjoituksia sankaruudesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1283*, Tiede, Helsinki: SKS, 89–127.
- Sumiala, Johanna (2013) *Media and ritual: Death, Community and Everyday Life*. Lontoo: Routledge.
- Turner, Victor (1982) *From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play*. New York: PAJ Publications.
- Turner, Victor (2007) *Rituaali: Rakenne ja communitas*. Suomentanut Maarit Forde. Helsinki: Summa. Englanninkielinen alkuteos *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, 1969.
- Väliveronnen, Esa (2013) Raivostunut kansa ja keskiäkäinen kriitikko. Teoksessa Heidi Kurvinen (toim.) *Journalismikritiikin vuosikirja 2013. Media ja viestintä 1/2013*, 63–72.